

IZLOŽBE DJELA IVANA MEŠTROVIĆA IZ ATELIJERA MEŠTROVIĆ U ZAGREBU I GALERIJE MEŠTROVIĆ U SPLITU U VELIKIM EUROPSKIM MUZEJIMA

MR. MARIJAN SUSOVSKI
Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb

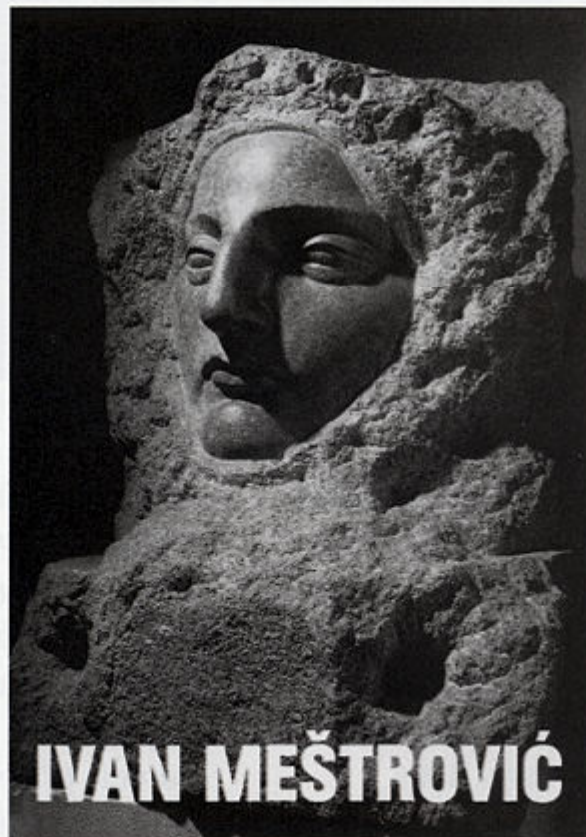
Tijekom 1987, a zatim i 1989. godine održana je velika izložba Ivana Meštrovića u nekoliko poznatih europskih muzeja. Godine 1987. održane su izložbe u Nacionalnoj galeriji Zapadnog Berlina, Muzeju 20. stoljeća (Muzej moderne umjetnosti) u Beču, Kunsthausu u Zürichu i u Palazzo Reale u Milanu.

Godine 1989. izložbe su bile održane u Novoj Tretjakovskoj galeriji u Moskvi, Ruskom državnom muzeju u St. Petersburgu (tadašnjem Lenjingradu) i Državnome muzeju lijepe umjetnosti Ukrajine u Kijevu. Izložba je trebala biti održana i u Nacionalnoj galeriji u Varšavi 1990, ali se nije ostvarila iako su sva dokumentacija, tekstovi i fotografije već bili poslani u Varšavu. Nacionalna galerija Zapadnog Berlina, Kunsthaus u Zürichu i Muzej 20. stoljeća u Beču objavili su reprezentativni katalog na 180

stranica u kojemu su reproducirana sva izložena djela.

Izložbe su organizirale tadašnje Galerije grada Zagreba, u Pijem se sklopu sve do 1991. godine nalazio i Atelijer Meštrović, od kada, s ostalim Meštrovićevim galerijama u Hrvatskoj, djeluje samostalno kao Fundacija Ivana Meštrovića. U prva tri muzeja – Berlinu, Beču i Zürichu, bila su izložena 63 djela. Djela su posuđena iz Atelijera Meštrović,

Galerije Meštrović u Splitu, Moderne galerije i Gliptoteke u Zagrebu, Narodnog muzeja u Beogradu i nekih privatnih kolekcija. Iz Atelijera Meštrović u Zagrebu odabrani su ovi radovi: *Laookon naših dana*, 1905; *Zdenac života* (gips), 1905; *Miloš Obilić*, 1909; *Frulaš*, 1908; *Klečeci muški akt*, 1908; dvije Velike studije

Naslovnica kataloga izložbe djela Ivana Meštrovića u Berlinu, Zürichu i Beču, 1987.

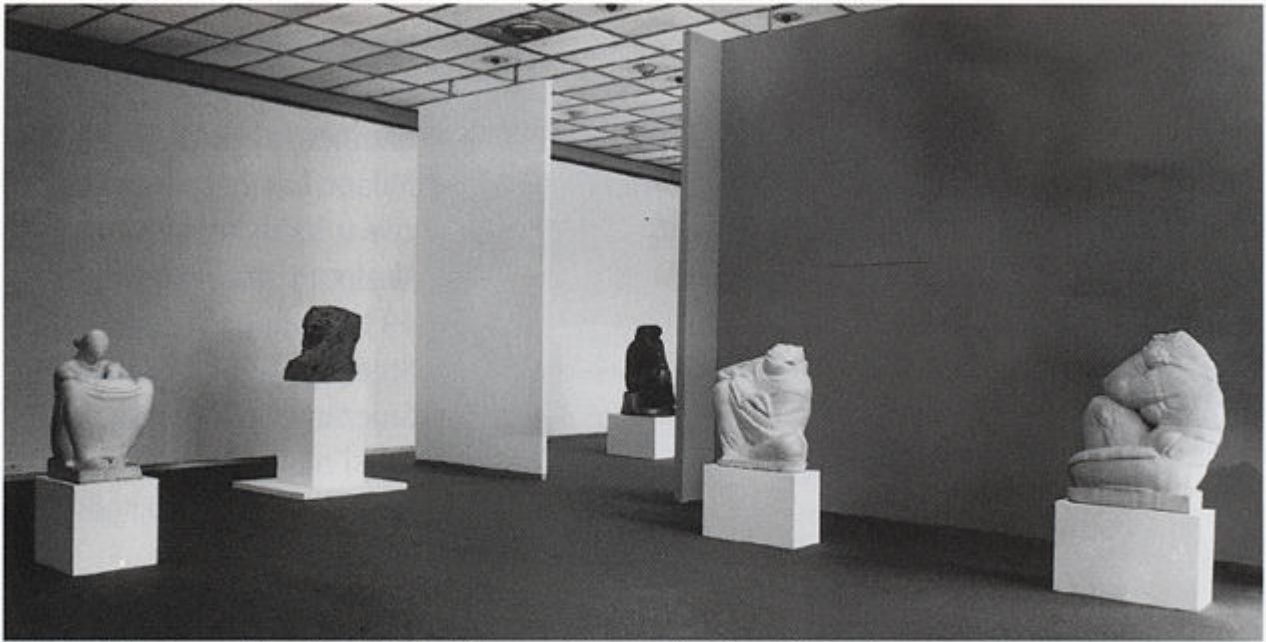
ruku, 1908; *Kraljević Marko na konju*, 1910; *Autoportret*, 1911/1912; *Glava Ivana Krstitelja*, 1914; *Pietà*, 1914; *Raspeće*, 1914; *Madona i dijete*, 1917; *Mojsije – glava*, 1918; *Djevojka s lutnjom*, 1918; *Studija ženskog akta*, 1919; *Anđel s flautom*, 1921; *Studija za Psibu*, 1926/1927; *Muški torzo*, 1927/1929; *Povijest Hrvata*, 1932;

Izložba djela Ivana Meštrovića u Nacionalnoj galeriji u Berlinu, 1987. godine. Foto: R. Friedrich, FIM - Ateljier Meštrović, Zagreb

Veliki reljef Joba, 1932; *glava karijatide s Avale*, 1934; *Jobov sin* – studija, 1935; *Majka i dijete*, 1942. Iz Gliptoteke HAZU uzeti su *Posljednji poljubac*, 1902; *Strast*, 1904; *Krist i Magdalena*, 1916. Moderna galerija iz Zagreba posudila je *Timor dei*, 1904; *Prvu želju*, 1906. i *Ružu Meštrović*, 1915, a Galerija Meštrović iz Splita (tada još samostalna galerija) posudila je djela *Obitelj Katunarić*, 1906; *Glava Krista*, 1913; *Evangelista Luka*, 1915; *Raspeće*, 1916; *Žalosni anđel*, 1916; *Skidanje s križa*, 1917; *Krist tjera trgovce iz brama*, 1917; *Djevojka plete kosu*, 1918; *Sjedeći ženski akt*, 1921; *Kontemplacija*, 1923; *Majka zavjetuje dijete*, 1927; *Očajanje*, 1927; *Psiha*, 1927; *Mojsije – studija*, 1934; *Adam*,

1939/1941; *Eva*, 1939/1941; *Atlantida*, 1946; *Job*, 1946. i *Žena koja tuguje*", 1953. Galerija umjetnina iz Splita dala je *Bosanca na konju*, 1898. (najstarije Meštrovićevo djelo) i *Lava Tolstoja* iz 1904. godine. Narodni muzej, Beograd posudio je djela: *Umjetnik naroda mog*, 1905; *Sjećanje*, 1908; *Miloš Obilić – glava*, 1908; *Moja majka*, 1908; *Banović Strabinja – torzo*, 1908; *Srđa Zlopogleda – glava*, 1908; *Bista djeteta*, 1909; *Kraljević Marko – glava*, 1910; *Karijatida*, 1911. Iz beogradske privatne kolekcije "Smajo Mandžuka" posuđen je *Sv. Ćiril i Metodije* iz 1905, a Akademija likovnih umjetnosti u Zagrebu ustupila nam je brončani odljev *Udovice* iz 1908. (kao što znamo, original u mramoru zbog težine nije bilo moguće prenijeti iz

Izložba djela Ivana Meštrovića u Umjetničkom paviljonu u Zürichu , 1987. godine. Foto: Walter Drayer, FIM - Atelijer Meštrović, Zagreb

Izložba djela Ivana Meštrovića u Muzeju XX. stoljeća u Beču, 1987. godine. Foto: Goran Tačevski, FIM - Atelijer Meštrović, Zagreb

Muzeja savremene umetnosti u Beogradu). Posljednja izložba u Milanu nije imala samo 63 nego 71 djelo jer je zbog posebnog zanimanja organizatora izložba proširena. Naime, organizatori su željeli više djela u mramoru mediteranskog ugođaja pa je izložbi dodano još nekoliko aktova u mramoru kao što su *Sanjarenje* iz 1927. iz Splita; *Čekanje* iz 1928. iz Atelijera Meštrović; *Žena kraj mora* i *Na odmoru* iz 1933.

Dodani su još *Iskuš enje*, reljef iz 1917. i *Madona s anđelima*, reljef u drvu, također iz 1917. te niz drvenih reljefa iz Kašteleta u Splitu. Izložba je proširena za osam umjetnina. Iznenađujuće je bilo ustanoviti koliko su djela iz Galerije u Splitu pridonijela uspješnosti izložbe, posebno drveni reljefi i veliko *Raspelo* iz 1917. iz Kašteleta, koje je u Palazzo Reale bilo atraktivno postavljeno (ne vertikalno jer to nije dopuštala visina prostorije,

Ivan Meštrović

Vangelista

Naslovnica kataloga izložbe djela Ivana Meštrovića u Milanu, 1987. godine.

neko ukošeno u glavnoj prostoriji, a napravljen je poseban postament za tu svrhu). Izložbi u Milanu pridodan je veliki odljev znamenitoga hrvatskog

znanstvenika Rudera Boškovića iz 1937. koji je bio namijenjen Comuni di Milano kao dar Hrvata koji žive u Italiji, te mala skulptura *Materinstvo* iz 1930, koju posjeduje Snježana Hefti. Gospođa Snježana Hefti uložila je veliki napor da se ta Meštrovićeva izložba održi i u Milanu.

Izložbe su bile recipročnog karaktera, a razmjena je započela već 1986. godine. Dogovore o razmjeni izložaba obavile su Galerije grada Zagreba u izravnim vezama s direktorima navedenih muzeja. S nekima od njih, npr. s Ruskim državnim

muzejom, postojao je ugovor o dugoročnoj suradnji, što znači da smo razmjenom dobili ili trebali dobiti

Izložba djela Ivana Meštrovića u Palazzo Reale u Milanu, 1987. godine. Foto: Marijan Susovski, FIM - Atelijer Meštrović, Zagreb

Иван Мештрович

скулптура - грццики

Naslovnica kataloga izložbe Ivana Meštrovića u Lenjingradu, 1989. godine.

podjednako reprezentativne izložbe kao što je bila ova Ivana Meštrovića. Iz Nacionalne galerije Berlin dobili smo izložbu *100 remek-djela Nacionalne galerije* (Galerija se u to vrijeme renovirala pa je dragocjena kolekcija majstora suvremene umjetnosti, posebno ekspresionizma, mogla biti izložena u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu još 1986). Izloženi su radovi Jeana Arpa i Sophie Taüber-Arp, Mađa Beckmanna, Constantina Brancusija, Giorgija de Chirica, Lovisa Corintha, Salvadora Dalija, Ota Dida, Mađa Ernsta, Lyonela Feningera, Alberta Giacomettija, Juana Grisa, Georgea Grosza, Ferdinanda Hodlera, Ernsta Ludwiga Kirchnera, Paula Kleea, Kate Kollwitz, Ferdinanda Legera, Aristidea Maillola, Joana Miróa, Paule Modersohn-Becker, Amadea

Modiglianija, Lászla Moholy-Nagyja, Henryja Moorea, Giorgija Morandia, Edwarda Muncha, Emila Noldea, Augusta Renoira, Karla Schmidt-Rottlufa, Vladimira Tatlina, Wolsa i drugih autora (djela nekih od njih ponovno smo vidjeli na izložbi iz milanskog Palazza Reale). Iz Ruskog muzeja u St. Petersburgu dobili smo izložbu Kazimira Maljeviča (bio je to prvi izlazak mnogih Maljevičevih djela iz tog muzeja u kojem su bila pohranjena od 1935. godine. Hrvatskoj su javnosti predstavljena ova njegova djela: *Suprematizam no. 56*, 1916; *Portret I. V. Kljuna*, 1913; *Avijatičar*, 1914; *Crni kvadrat*, 1920; *Crni krug*, 1920; *Žetelac*, 1928/1932; *Seljak u polju*, 1928/1932; *Glava seljaka*, 1928/1932; *Sportaši*, 1928/1932; *Crvena konjica*, 1928/1932; *Složeni predosjećaj*, 1928/1932; *Seljakinja*, 1928/1932; *Suprematizam – ženska figura*, 1928/1932; *Crvena kuća*, 1932; *Radnica*, 1933; *Autoportret*, 1933. U Katalogu su objavljeni i značajni tekstovi o Maljeviču i suprematizmu. Neke je napisao sam Maljevič (*Suprematizam*, 1919; *Suprematizam*, 1920), a neke drugi povjesničari umjetnosti: Aleksandar Borovski, Ješa Denegri, Javgenij F. Kovtun, Aleksandar Flaker, Joop M. Joosten (opsežna Maljevičeva biografija). Izložba je održana u Galeriji suvremene umjetnosti 1989. Dogovor između Galerija grada Zagreba i Ruskoga državnoga muzeja o posudbi umjetnina ekskluzivno za Zagreb zaključen je još prije nego što je Stedelijk muzej organizirao veliku Maljevičevu izložbu u Amsterdamu, koja je tek kasnije u 1990.

Izložba djela Ivana Meštrovića u Novoj Tretjakovskoj galeriji u Moskvi, 1989. godine.

Foto: Marijan Susovski, FIM - Ateljer Meštrović, Zagreb

i 1991, dakle poslije Zagreba, gostovala u National Gallery of Art u Washingtonu, The Armand Hammer u Museum u Los Angelesu i u The Metropolitan Museumu u New Yorku. Bio je to veliki uspjeh na koji smo još uvijek ponosni. Naime, prvi smo uspjeli dobiti dozvolu od tadašnjih sovjetskih vlasti da Maljevič izađe iz mraka njihovih depoa, a u zamjenu za našeg Meštrovića. Istodobno smo mu otvorili put u svjetske izložbene prostore. Izložba djela Kazimira Maljeviča u Zagrebu uvrštena je na popis u velikom katalogu izložaba održanih u tri najprestižnija muzeja suvremene umjetnosti u Americi. U zamjenu za Meštrovića milanski Palazzo Reale posudio nam je izložbu *Italija tridesetih godina* (djela umjetničke zbirke Comune di Milano). I ta je izložba održana u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu u travnju 1989. Kolekcija je

sadržavala raspon djela od talijanskih metafizičara i nadrealista do drugih, također poznatih autora iz tog razdoblja kao što su Carlo Cará, Casorati, Giorgio De Chirico, de Pisis, Lucio Fontana, Renato Guttuso, Giacomo Manzu, Marino Marini, Giorgio Morandini, Alberto Savinio, Gino Severini, Ardengo Soffici, Atanasio Soldati, Mario Sironi i drugi. Iz Kijeva je reciprocitetom u nas gostovala izložba *Ukrajinska avangarda 1910-1930*. Izložba je takođe prvi put javnosti predočila djela ukrajinske avangarde koja prije toga nije bila prikazana ni u Kijevu, kao ni u ostalim metropolama SSSR-a, a pogotovo ne izvan SSSR-a. Bila su tu djela Aleksandra Bogomazova, Davida i Vladimira Burljuka, Aleksandre Elster, Marka Estejna, Borisa Erdmana, Aleksandra Hvesteno-Hvostova, Vasilija Jermilova, Isaaka Rabinoviča, Klimenta Redjkova, Marije Sinjakove, Kazimira

Maljeviča i drugih. Objavljeni katalog također sadrži vrlo važne, prvi put objelodanjene tekstove autora i teoretičara ruske i ukrajinske avangarde. Osobito su zapaženi tekstovi Dmitrija Gorbačeva, Aleksandra Flakera, Myroslave M. Mudrak, Valentine Marcadé, Aleksandre Ekster i Oleksandera Bohomazova, Davida Burljuka, Nelli Kornienko, Ljudmile Kovalske i ostalih teoretičara ukrajinske avangarde (u organizaciji izložbe sudjelovali su i Muzej kazališne, glazbene i filmske umjetnosti Ukrajine, Muzej narodne umjetnosti, Muzej ruske umjetnosti, Državni arhiv – svi iz Kijeva, te Tretjakovska galerija, Centralni kazališni muzej “A. Bahrušin”, Centralni državni arhiv književnosti i umjetnosti SSSR-a iz Moskve te Povijesno-prirodoslovni muzej iz Odese). Nažalost, nisu se realizirale uzvratne izložbe iz Züricha, Moskve i Beča, ali je bilo predviđeno da za razmjenu s varšavskim Narodnim muzejom dobijemo izložbu poljskog umjetnika Xaweryja Dunikovskog (1916.-1964.), koji se, slično Meštroviću, u pojedinim fazama bavio temom materinstva i radio monumentalne skulpture. No ni ta se izložba, kako smo spomenuli, nije ostvarila. U to vrijeme o izložbama u inozemstvu odlučivao je tadašnji Savezni zavod za međunarodnu naučno-tehničku i kulturnu suradnju, a programi razmjene dogovarani su na temelju Programa kulturno-prosvjetne suradnje između tadašnjeg Ministarstva za kulturu Republike Hrvatske (odnosno Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR

Hrvatske) i ministarstva kulture dotične države (za Ukrajinu je dogovore vodilo Ministarstvo kulture Ukrajinske SSR, suradnja s Ruskim muzejom temeljila se na Programu kulturno-prosvjetne suradnje između SSSR-a i SFR-a Jugoslavije). Usto, Galerija grada Zagreba sa svim je navedenim muzejima imala izravne dogovore. Hrvatskoj nije bilo lako dobiti organizaciju izložbe Meštrovića. Naime, izložbu je već koju godinu prije toga počeo pripremati Narodni muzej iz Beograda, u suradnji s direktorima prvih triju velikih muzeja: Dieterom Honischom iz Nacionalne galerije u Berlinu, Felixom Baumannom iz Kunsthausa u Zürichu i Dieterom Ronteom iz Muzeja 20. stoljeća u Beču, s kojima su već bili napravili preliminarni izbor radova, uglavnom djela iz Narodnog muzeja u Beogradu. Budući da sam u to vrijeme bio Plan hrvatske Republičke komisije za kulturne veze, trebale su mi dvije godine da uvjerim Savezni zavod kako Ivan Meštrović nije jugoslavenski nego hrvatski umjetnik i da je logično da izložbu organizira Atelijer Meštrović. Ustrajao sam na izradi nove koncepcije izložbe, koja nije smjela biti centralistička glede izbora radova i ukusa tadašnjeg direktora Narodnog muzeja Jefe Jeftovića i njegove asistentice na izložbi Gordane Crnobrnje. Nakon odluke Saveznog zavoda da izložbu ipak preuzme najnadležniji muzej – Atelijer Meštrović, odnosno Galerije grada Zagreba, direktorima spomenutih triju muzeja bilo je žao što su morali surađivati sa Zagrebom, a ne više s Beogradom. Dakle, Savezni je zavod ipak na kraju dopustio Galerijama grada

Zagreba da pripreme izložbu. Na nekoliko sljedećih sastanaka radi novog izbora djela direktori su morali doći u Zagreb i dogovorena je nova koncepcija izložbe. Naravno, izbor djela bio je širi jer smo uključili i druge muzeje i galerije koje su posjedovale Meštrovićeva djela. Željeli smo prikazati drugačijeg Meštrovića od onoga što ga je nudio Beograd. Na koncepciji smo osim Honischa, Baumanna i Rontea radili još Božo Bek i ja. Izbor djela obavljen je na temelju fotografija umjetnina obuhvaćenih našim prijedlogom. Nova koncepcija težila je manje monumentalnom i "vidovdanskom" Meštroviću, a više secesijski intimnome, romantičnome, mediteranski raspoloženom i sakralnim temama posvećenom umjetniku i bila je više odraz njegova stvarnog senzibiliteta za intimno, senzibilno i onoga što struji iz čovjeka u momentima nadahnuća, a manje izraz pukog monumentalizma, lažne sentimentalnosti i igre tjelesnih mišića na zadanu temu. Od 63 djela odabrana za izložbu veći je dio bio iz Atelijera Meštrović i Galerije u Splitu, Moderne galerije i Gliptoteke u Zagrebu, ali su ipak inozemni direktori inzistirali na monumentalnosti i Vidovdanskom hramu jer su smatrali da će se to najviše svidjeti njihovoj publici (stoga su se pri izboru djela iz Beograda većinom odlučivali za one monumentalne i dio *Vidovdanskog brama*, što se kasnije, sudeći po kritikama, pokazalo pogrešnim). Odabrali su *Glavu Kraljevića Marka*, veliku *Glavu Miloša Obilića*, *Miloša Obilića*, *Banović Strabinju*, *Udovicu* (kako ju zbog težine

mramora bilo nemoguće prenijeti iz Muzeja savremene umetnosti u Beogradu, uzet je odljev iz Zagreba koji stoji ispred Likovne akademije), malu konjaničku skulpturu *Kraljevića Marka* i drvenu *Karijatidu* iz Narodnog muzeja u Beogradu. *Moja majka*, *Sv. Ćiril i Metodije*, *Sjećanje* i *Bista djeteta* ispali su iz beogradskog izbora najranijih Meštrovićevih radova. Velik je problem bio i mramorni original *Povijesti Hrvata*, koji se nalazi u Bijelom dvoru na Dedinju u Beogradu, jer ga tadašnje Predsjedništvo nije htjelo posuditi u strahu da ga više neće dobiti (zbog opravdanih razloga), te je izložen brončani odljev iz Atelijera Meštrović. Za izložbu je posebno restauriran gipsani model *Zdenca života* iz Atelijera Meštrović i *Timor dei*, vlasništvo Moderne galerije iz Zagreba. Tako koncipirana izložba u Berlinu je dobro prihvaćena, ali se zato dio Švicarske kritike osvrnuo na monumentalizam i predbacio Meštroviću bliskost s njemačkim umjetnikom Trećeg Reicha – Arnoldom Brekerom. U St. Petersburgu i Moskvi izbor je prihvaćen bez komentara (zapravo, iz tih gradova ni nemamo prikaze iz tiska). Vrlo zanimljive tekstove za prvi katalog berlinske, bečke i zürijske izložbe pisali su Vera Horvat-Pintarić, Dieter Honisch, Vera Ristić i Dieter Ronte, a za izložbu u Milanu Mario de Micheli, Gillo Dorfles, Marina Gerosa i Tonko Maroević. Nažalost, nijedan tekst nije objavljen u našem tisku ili likovnom časopisu. Dokumentaciju za sve izložbe prikupila je i obradila Vesna Barbić. Bile su to velike izložbe Meštrovićevih djela u svijetu, održane na sedam mjesta, a

organizatorima smo zahvalni jer su bile važne za hrvatsku kulturu u tom trenutku kada je bilo teško putovati u svijet i vidjeti remek-djela svjetske umjetnosti i koje su, zahvaljujući uzvratnim izložbama, znatno obogatile likovni život Zagreba osamdesetih godina. Cijeli pothvat, koji je trajao nekoliko godina, bio je vrlo zahtjevan s obzirom na veličinu i težinu izložaka, posebno mramornih, te izradu odgovarajućih transportnih sanduka i postamenata. Istodobno je transport bio vrlo riskantan jer su se neke izložbe održavale u zimsko vrijeme. Napomenut ću samo da je bilo i političkih problema oko predstavljanja Ivana Meštrovića – treba li ga na otvorenjima imenovati hrvatskim ili jugoslavenskim umjetnikom, ili jednim i drugim. Hrvatska se komisija odlučila za kompromis: treba ga predstaviti hrvatskim i jugoslavenskim umjetnikom. Prisjećam se strahovanja što ga je u ono vrijeme izazvala vijest koju je saznala Hrvatska komisija za kulturne veze. Govorilo se da će se na otvorenju u Zürichu pojaviti njegov sin Mate Meštrović i s ekstremnom hrvatskom emigracijom napraviti skandal. Prestrašilo se i osoblje tadašnjega jugoslavenskog konzulata u Zürichu, kao i uprava Kunsthausu. No gospodin Mate Meštrović nije se pojavio. Na otvorenju izložbe u Zürichu morao sam, nakon dogovora u Komisiji za kulturne veze u Zagrebu i bivšem jugoslavenskom konzulatu u Zürichu, Meštrovića imenovati hrvatskim i jugoslavenskim umjetnikom. Međutim, poslije otvorenja gospodin Šimun Šito Eorić negodovao je

zato što sam Meštrovića predstavio kao jugoslavenskog umjetnika. Štoviše, ta je sjećanja Šito Ćorić objavio u knjizi *Granice su da se prijeđu*. Ali pojava gospodina Mate Meštrovića u Ruskom muzeju u St. Petersburgu, i to ne na otvorenju izložbe nego dok su još sanduci bili neraspakirani, izazvala je među dopisnicima "Vjesnika" izljev bijesa. Tekstom objavljenim u "Vjesniku" te godine dopisnik iz SSR-a postavio je vrlo oštro pitanje kako je SSSR mogao dati vizu "tom političkom ekstremisti" i protujugoslavenski orijentiranom čovjeku koji se usudio doći na Meštrovićevo izložbu u Ruskom državnom muzeju u Lenjingradu. Izložbom djela Ivana Meštrovića nastojali smo tog značajnog stvaratelja staviti u odgovarajući kontekst ne samo hrvatske ili jugoslavenske, nego i svjetske umjetnosti, inače bismo izložbu prepustili Narodnome muzeju u Beogradu. Nažalost, neke se političke konotacije nisu mogle izbjeći ni u ono vrijeme, a Meštrović ni danas nije politički definiran, niti zauzima ono mjesto u svjetskoj umjetnosti koje smo mu tim izložbama željeli priskrbiti. Nadamo se boljim vremenima što ih sada Meštroviću može donijeti fundacija, koja objedinjuje brojne galerije, dosada spominjane samo kao posuđivače umjetnina.

Bilješke:

1. *Ivan Meštrović, skulpturen*; katalog, tekstovi: Marijan Susovski, Vera Horvat-Pintarić, Diter Honisch, Vera Ristić, Diter Ronte; dokumentacija Vesna Barbić/Martina Jura, Nationalgalerie Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Berlin, 29. 1-8.3.1987; Kunsthaus Zürich, 10.4.-

17.5.1987; Museum moderner Kunst Museum des 20. Jahrhunderts, Wien, 5.6.-19.7.1987.

2. *Remek-djela Nacionalne galerije iz Zapadnog Berlina*, katalog, tekstovi: Marijan Susovski, Dieter Honisch, Galerije grada Zagreba i Umjetnički paviljon, Zagreb, 2.3.-3.4.1986.

3. *Kazimir Maljevič*; katalog, retrospektiva djela iz fundusa Ruskoga državnog muzeja iz Lenjingrada; tekstovi: Kazimir Maljevič, Marijan Susovski, Aleksandar Borovski, Ješa Denegri, Jevgenij F. Kovtrun, Aleksandar Flaker, Joop M. Joosten, Muzzej suvremene umjetnosti, Zagreb, 22.12.1989-25.2.1990.

4. *Kazimir Malevich 1978-1935*, katalog; tekstovi: Armand Hammer, John Walker, W.A.L. Beeren, Joop M. Josten, Dimitrij Sarabianov, Kazimir Malevich, John E. Bowlt, Milda Viktorina i Alla Lukanova, Natalia Avtonomova, National Gallery of Art, Washington, D.C., 16.9.1990-4.11.1990; The Armand Hammer Museum of Art and cultural Center, Los Angeles, 28.11.1990-13.1.1991; The Metropolitan Museum of Art, New York, 7.2.1991-24.3.1991.

5. *Italija tridesetih godina Djela umjetničke zbirke Comune di Milano*, katalog; tekstovi: Marijan Susovski, Mercedes Garberi, Fabio Minazzi, Elena Pontiggia, Giuseppe Appella, Annalisa Avon, Renzo Margonari, Alessandra Borogogelli, Luciano Carme, Raffaele de Grada, Mario de Micheli, Galerije grada Zagreba, Umjetnički paviljon, Zagreb, 6.-25.4.1989.

6. *Ukrajinska avangarda 1910-1930*, katalog; tekstovi: Marijan Susovski, Dmitrij Gorbačov, Aleksandar Flaker, Myroslava M. Mudrak, Valentine Marcadé, Oleksandr Bohomazov, David Burljuk, Aleksandra Ekster, Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb, 16.12.1990.-24.2.1991.

7. Šimun Šito Ćorić, *Granice su da se prijedu*, Putopisma 1987 1990, Ich MeštrovićAlbaner?, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1993, str. 85.

EXHIBITIONS OF WORKS BY IVAN MEŠTROVIĆ FROM THE MEŠTROVIĆ STUDIO IN ZAGREB AND THE MEŠTROVIĆ GALLERY IN MAJOR EUROPEAN MUSEUMS

During 1987, and then in 1989 a great exhibition devoted to Ivan Meštrović was presented in several renowned European museums. In 1987, Meštrović's works were presented in the West Berlin National Gallery, the Museum of the 20th century (Museum of Modern Art) in Vienna, the Kunsthaus in Zürich and the Palazzo Reale in Milan, and in 1989 in the Nova Tretyakovska Gallery in Moscow, the Russian State Museum in St. Petersburg and the Ukrainian State Museum of Fine Art in Kiev. Plans were also made to present the exhibition in Warsaw in 1990, but they were never materialised. The exhibitions were organised by the Galleries of the City of Zagreb, and were reciprocal in character. They enabled significant art projects in Zagreb the exhibition "100 masterpieces of the National Gallery" from Berlin, the exhibition of works by Kazimir Maljevič from the Russian Museum in St. Petersburg, while the Palazzo Reale from Milan loaned the exhibition "Italy in the Thirties", while Kiev provided the exhibition "The Ukrainian Avant-Garde 1910-1930". The problem linked with the national origin of Ivan Meštrović was solved through a compromise: he was presented as a Croatian and Yugoslav artist. The aim of the exhibition was to place Meštrović primarily in the context of art in the world, but certain political connotations were unavoidable. Even today, Meštrović remains politically undefined, and the exhibition did not provide him with the place in world art that was hoped for.

